

FRAZELOGIYA TILSHUNOSLIKNING ALOHIDA SOHASI SIFATIDA

Umaraliyeva Odinabonu Baxromjon qizi

*SamDU Filologiya fakulteti talabasi***Annotatsiya**

Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi frazeologik birliklarning nazariy asoslari, ularning semantik, strukturaviy va funksional xususiyatlari yoritilgan. Frazeologizmlarning turg‘unligi, idiomatikligi va lingvomadaniy mohiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinib, ularning nutqdagi o‘rni hamda zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida o‘rganilishi ko‘rsatib berilgan.

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретические основы фразеологических единиц узбекского языка, их семантические, структурные и функциональные особенности. Анализируются устойчивость, идиоматичность и лингвокультурная природа фразеологизмов, а также их роль в речи и современные подходы к их изучению.

Abstract

This article examines the theoretical foundations of phraseological units in the Uzbek language, focusing on their semantic, structural, and functional features. It analyzes their stability, idiomatic nature, and linguocultural significance, as well as their role in speech and modern approaches to their study.

Kirish

Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil bo‘limi sifatida frazeologik birliklarning (frazeologizmlarning) tabiati, ularning kategorial belgilari hamda nutqdagi funksional qo‘llanish qonuniyatlarini o‘rganadi. Ushbu sohaning markaziy muammosi – frazeologizmlarni nutq jarayonida erkin hosil qilinadigan so‘z birikmalaridan aniq mezonlar asosida farqlash va shu orqali ularning asosiy xususiyatlarini belgilashdir.

Frazeologizmlar turg‘unligi, idiomatikligi, semantik yaxlitligi va reproduktivligi bilan ajralib turadi. Ilmiy adabiyotlarda frazeologiya tor va keng ma‘noda talqin qilinadi: tor yondashuv faqat idiomatik birliklarni qamrab olsa, keng yondashuv doirasiga maqol va matallar, folklor tipidagi barqaror jumlar hamda nutq etiketi formulalari (salomlashuv, xayrlashuv birliklari) ham kiritiladi. Biroq bu masala hanuz nazariy jihatdan bahsli hisoblanadi.

Frazeologiyaning asosiy vazifalari ko‘p qirrali bo‘lib, ular frazeologik tarkibning tizimlilikini aniqlash, frazeologizmlarning semantik va struktur xususiyatlarini ochish hamda

ularning leksik-semantik munosabatlarini (omonimiya, sinonimiya, antonimiya, polisemiyalik va variantdorlik) tavsiflashni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, frazeologik birliklar tarkibidagi komponentlarning ma’no xususiyatlarini, ularning so‘z turkumlari bilan aloqasini, sintaktik funksiyalarini hamda frazeologik ma’no hosil bo‘lish mexanizmlarini o‘rganish muhim hisoblanadi. Frazeologiya fan sifatida XX asrning 40-yillarida rus tilshunosligida shakllangan bo‘lib, uning nazariy poydevorini Aleksandr Potebnya, Aleksey Shakhmatov, Yevgeny Polivanov kabi olimlar yaratgan. Keyinchalik bu yo‘nalish Sharq va turkiy tillar, jumladan, o‘zbek tilshunosligida ham rivojlandi. O‘zbek tilida frazeologik tadqiqotlar XX asrning 50-yillaridan boshlab izchil olib borilib, Shavkat Rahmatullayev, Bozorboy Yo‘ldoshev, Abduvali Mamatov kabi olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. Ular frazeologizmlarning milliy-madaniy xususiyatlari, badiiy matndagi funksiyalari va lug‘aviy tavsifi bo‘yicha muhim ilmiy natijalarga erishganlar. Zamonaviy bosqichda frazeologiya nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham (frazeologik lug‘atlar tuzish, korpus lingvistikasi asosida tadqiq qilish) jadal rivojlanayotgan tilshunoslik sohalaridan biri hisoblanadi.

Frazeologiya tilshunoslikning leksik-semantik tizimiga mansub mustaqil yo‘nalish bo‘lib, u turg‘un birikmalarning shakllanishi, rivojlanishi va nutqdagi funksional xususiyatlarini o‘rganadi. Frazeologik birliklarning asosiy nazariy mezon – ularning tayyor holda qo‘llanishi va ma’no jihatdan yaxlitligidir. Bundan tashqari, Charles Bally frazeologiyani stilistika bilan bog‘lab, turg‘un birikmalarning ekspressiv-emotsional xususiyatlariga alohida e’tibor qaratgan. Unga ko‘ra, frazeologizmlar nutqda obrazlilikni kuchaytiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi³. Shu bilan birga, Alexander Kunin frazeologik birliklarni keng qamrovli tizim sifatida ko‘rib, ularning grammatik va semantik barqarorligini asosiy mezon sifatida belgilaydi⁴.

Zamonaviy frazeologiya doirasida korpus lingvistikasi va diskurs tahlili asosida yangi tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, John Sinclair tomonidan ilgari surilgan korpus yondashuvi til birliklarini real nutq materiallari asosida o‘rganishni taklif etadi, bu esa frazeologizmlarning qo‘llanish chastotasi va kontekstual xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi⁵. O‘zbek tilshunosligida ham frazeologik birliklarni zamonaviy metodlar asosida o‘rganish tendensiyasi kuchayib, ularning badiiy matn, ommaviy axborot vositalari va kundalik nutqdagi funksional imkoniyatlari keng tahlil qilinmoqda.

Frazeologiya tilshunoslikning muhim va serqirra yo‘nalishlaridan biri sifatida milliy tilning boy leksik zaxirasini, uning estetik imkoniyatlarini hamda xalq tafakkurining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Har bir millatning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va madaniy

³ Charles Bally. *Linguistique générale et linguistique française*. – Paris: Ernest Leroux, 1932. – p. 112.

⁴ Александр Кунин. *Курс фразеологии современного английского языка*. – М.: Высшая школа, 1986. – С. 18.

⁵ John Sinclair. *Trust the Text: Language, Corpus and Discourse*. – London: Routledge, 2004. – p. 29.

qadriyatlarini aynan frazeologik birliklar orqali til tizimida mujassam bo‘ladi. Shu jihatdan, frazeologiyani umumiy tilshunoslikdagi o‘rni alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi⁶.

Tilshunoslikda frazeologik birliklar odatda uch asosiy turga ajratiladi. Birinchisi — frazeologik butunliklar bo‘lib, bunda birlik tarkibidagi komponentlar mustaqil ma’no ifodalash xususiyatini yo‘qotib, umumiy semantik yaxlitlik hosil qiladi. Ikkinchi tur — frazeologik birlashmalar bo‘lib, ular qisman motivatsiyalangan, ya’ni tarkibiy qismlar orqali umumiy ma’noni anglash ma’lum darajada mumkin. Uchinchi tur esa frazeologik iboralar bo‘lib, ular maqollar, hikmatli so‘zlar va qanotli iboralarni o‘z ichiga oladi hamda xalq tajribasining umumlashgan ifodasi sifatida xizmat qiladi⁷.

Frazeologiya til va psixologiya kesishgan nuqtada rivojlanadigan murakkab ilmiy yo‘nalish sifatida ham talqin qilinadi. Idiomatik iboralar, metaforik birliklar va boshqa obrazli ifodalar insonning ichki ruhiy holatini, emotsional kechinmalarini va psixologik jarayonlarini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Shu jihatdan, frazeologiya til orqali shaxsning ichki dunyosini tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur soha emotsional va intellektual sferalar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ham o‘rganadi. Insonning hissiy holati uning kognitiv va lingvistik faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Frazeologiya esa bu ta’sirlarning nutqda qanday aks etishini aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, shaxsning ruhiy kechinmalari — quvonch, qayg‘u, shubha yoki qiziqish — uning nutqida turli frazeologik vositalar orqali ifodalanadi. Frazeologiya va lingvistik psixologiya o‘rtasidagi aloqalar ham muhim ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Bu ikki soha inson tafakkuri va til o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni tahlil qiladi. Ayniqsa, kognitiv lingvistika, psixolingvistika hamda emotsional intellekt nazariyalari bilan integratsiya frazeologik tadqiqotlarning ilmiy salohiyatini yanada oshiradi⁸.

Xulosa

Xulosa qilinganda, frazeologiya ijtimoiy kontekst bilan ham uzviy bog‘liqdir. Til birliklari nafaqat individual psixologik holatlarni, balki jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, madaniy stereotiplar va kollektiv tajribalarni ham aks ettiradi. Shu bois, frazeologik birliklarni o‘rganish ijtimoiy tilshunoslik nuqtai nazaridan ham muhim hisoblanadi. Frazeologiyani metodologik asoslari turli ilmiy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Ular qatoriga sotsiolingvistik, psixolingvistik, kognitiv va eksperimental metodlar kiradi. Zamonaviy tadqiqotlarda nutq jarayonlarini va emotsional holatlarni aniqlashda neyropsixologik usullardan ham foydalanilmoqda. Frazeologiyani amaliy qo‘llanish sohalaridan biri sifatida tarjimashunoslik alohida e’tiborga loyiqdir. Frazeologik birliklarni adekvat tarjima

⁶ Safarov Sh. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2008. – B. 134.

⁷ Chomsky N. Language and Mind. – Cambridge: CUP, 2006. – p. 88.

⁸ Yo‘ldoshev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – T.: O‘qituvchi, 2007. – B. 156.

qilish uchun nafaqat lingvistik bilim, balki madaniy va psixologik sezgirlik ham zarur. Tarjimada frazeologizmlarning emotsional-ekspressiv xususiyatlarini saqlab qolish muhim vazifa hisoblanadi⁹.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Александр Кунин. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1986. – С. 18.
2. Charles Bally. Linguistique générale et linguistique française. – Paris: Ernest Leroux, 1932. – p. 112.
3. Chomsky N. Language and Mind. – Cambridge: CUP, 2006. – p. 88.
4. John Sinclair. Trust the Text: Language, Corpus and Discourse. – London: Routledge, 2004. – p. 29.
5. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – T.: O‘zbekiston, 2002. – B. 89.
6. Safarov Sh. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2008. – B. 134.
7. Yo‘ldoshev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – T.: O‘qituvchi, 2007. – B. 156.
8. Abduraxmonov M. [Qiyosiy adabiyotshunoslikda urush va tinchlik konseptual tahlilining nazariy-metodologik asoslari](#). Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g‘oyalar. 2 (7), 429-433

---

⁹ Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – T.: O‘zbekiston, 2002. – B. 89.